

Баъзан сўзларни ортиқча қўшиб қўйиш ҳоллари ҳам учраган. Булар қўлёзманинг 17а-бет 16-қатордаги *ай* (45:2) сўзи, қўлёзманинг 18б-бет 17-қатордаги *азут – ал-хафнату* (51:4) сўзлари, қўлёзманинг 47б-бет 9-қатордаги *ал-га:биру* (148:6) сўзи, қўлёзманинг 47б-бет 13-қатордаги, 49а-бет 4-қатордаги, 49б-бет 14-қатордаги *ва йуқа:лу* (148:13; 152:12; 155:15) сўзлари, қўлёзманинг 69а-бет 11-қатордаги, 71б-бет 3-қатордаги *ул* (224:14; 233:15) сўзи, қўлёзманинг 68б-бет 7-қатордаги *инни* (224:13), қўлёзманинг 77б-бет 12-қатордаги *йаъни:* (256:10) сўзи, қўлёзманинг 83б-бет 17-қатордаги ва 109б-бет 17-қатордаги *хува* (278:2; 363:8) сўзи, қўлёзманинг 99б-бет 4- ва 5-қаторлардаги

би-маъна: (329:12) сўзи, қўлёзманинг 100а-бет 1-қатордаги *айд.ан* (390:14) сўзидир.

Аҳмад Рифъат нашрида қўлёзмада мавжуд бўлган айрим сўзларни ўринли ва ўринсиз олиб ташлаш ҳоллари ҳам учрайди. Аҳмад Рифъат ўз нашрида хаттот қўлёзмада йўл қўйган кўплаб хатоларни тузатиб берган.

Бу қадимий қўлёзманинг факсимиль нашрларининг юзага келиши ва асарнинг Аҳмад Рифъат томонидан нашр қилиниши Маҳмуд Кошғарийни ва унинг “Девону луғатит турк” асарини шарқшуносларга танитди. Натижада унга бағишланган бир қанча тадқиқот ишлари амалга оширилди ва асарнинг таржималари юзага келди.

НАВОИЙ АСАРЛАРИ ЛУҒАТИНИ ЛЕКСИК-СЕМАНТИК ПАРАДИГМАЛАР АСОСИДА ТАДҚИҚ ЭТИШ

УМАРОВА НАРГИЗАХОН

Филология фанлари номзоди, доцент, ФарДУ

Аннотация. Мазкур мақолада Алишер Навоий ижодида қўлланган ранг-тус сифатлари парадигма асосида тадқиқ этилган.

Таянч сўз ва иборалар: луғат, парадигма, парадигма аъзолари, архисема, сема, интеграл сема, дифференциал сема.

Аннотация. В данной статье исследуется парадигма прилагательных, обозначающих цвет, использованных в творчестве Алишера Навои.

Опорные слова и выражения: словарь, парадигма, члены парадигмы, архисема, сема, интегральная сема, дифференциальная сема.

Summary. This scientific article is devoted to the study of the adjective paradigmes which express colours in creative works by Alisher Navai.

Keywords and expressions: dictionary, paradigm, the members of paradigmes, archisema, sema, integral sema, differential sema.

Ўзбек лексикографиясининг тарихи Маҳмуд Кошғарийнинг XI асрда яратилган машҳур “Девону луғати-т-турк” асари билан бошланган бўлса, Маҳмуд Замахшарий ўзининг “Асосу-л-балоғ” асари ва “Муқаддиму-л-адаб” деб аталган тўрт тилли (араб, форс, ўзбек, мўғул) луғати билан ҳам амалий, ҳам назарий лексикография ривожига катта ҳисса қўшди. Алишер Навоий ижодига бўлган катта қизиқиш боис XV асрдан кейин

шоир асарлари тили, умуман, эски ўзбек тили билан боғлиқ бир қанча луғатлар яратилди. Навоий асарлари асосида тузилган луғатлар ичида “Бадойи ал-луғат” ва “Санглоҳ” луғати анча мукамаллиги билан ажралиб турса-да”¹, шу типдаги луғатларнинг ҳеч қайсиси шоир асарларида нечта сўз қўллан-

¹ Нурмонов А. Танланган асарлар. II жилд. – Т.: “Академнашр”, 2012. 315-б.

ганини аниқлаш ва уни шарҳлашни мақсад қилиб қўймайди. Б.Ҳасанов фикрича, “Алишер Навоий асарлари асосида тузилган луғатларда лексикографлар кўпроқ эски ўзбек тилига хос сўзларни танлаб олишга интиланлар. “Санглоҳ” ва “Луғати атракийя”га бирмунча арабча ва форсча сўзлар ҳам киритилган. Ж. Клосоннинг ҳисобига кўра, “Санглоҳ” луғатида мўғул, форс, араб ва бошқа тиллардан ўзлашган 970 га яқин лексик бирликлар мавжуд”¹.

Илмий жамоатчилик орасида “Абушқа” номи билан юритиладиган Алоий бинни Муҳибий томонидан 1560 йилда тузилган “Ал-луғотун Навоийя ва ал истишҳодатул чигатоия” (“Навоий луғати ва чигатой тили далиллари”) луғатида шоир асарларидан олинган 2000 та сўз маъноси изоҳланади. А. К. Боровковнинг фикрича, “Абушқа луғати” “Бадоеу-л-луғат”нинг қайта ишланган шакли ёки унга яқин бўлиб, унда туркча сўзларнинг форсча таржимаси берилган². Фатҳ Алихон Кожарий луғати (XIX аср) да эса 8000 дан зиёд сўзга изоҳ берилиб, унинг учдан икки қисмини Навоий асарларидан олинган сўзлар ташкил этади.

Мазкур луғатларнинг тузилиши, мундарижаси ва ҳажми ҳар хил. Улардаги лексик унсурлар 8–9 мингдан ошмайди, қолаверса, шоир асарлари лексикасини тўлиқ ёритишни кўзда тутмайди. Бу борадаги узоқ йиллик тажриба ва изланишлар самараси ўлароқ ўтган асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб Алишер Навоий асарлари лексик захираси асосида бир қатор изоҳли луғатлар яратилди. 1983–1985 йилларда Э. И. Фозилов раҳбарлигида шоир асарлари тилининг 4 жилдли анча мукамал луғати нашр этилди. 1972 йилда П. Шамсиев ва С. Иброҳимовлар томонидан нашр этилган шоир асарлари луғати 20 000 дан зиёд лексик унсурларни ўз ичига олади. Қуйида мазкур луғат асосида

тўпланган 100 дан ортиқ ранг-тус сифатлари парадигмаси хусусида фикр юритамиз. Бу билан шоир асарлари лексик захирасини мавзуви жиҳатдан тадқиқ этишнинг амалий аҳамиятини кўрсатиб бериш мумкин. Г. Шухардтнинг фикрича, тилларнинг луғат таркибини сўзлар номлаган нарсалар гуруҳи асосида ўрганиш ва бир хил нарсалар гуруҳи тамойили асосида луғатлар тузиш (яъни, тематик, идеографик) алфавит асосида тузилган луғатлардан бирмунча фойдалироқдир³.

Алишер Навоий асарларининг I жилдлик луғати асосида айтиш мумкинки, шоир қўллаган ранг тушунчали луғавий бирликларнинг 26 таси араб тилига, 67 таси форс тилига мансуб, 9 таси арабча-форсча, 12 таси туркий тилга тегишлидир. Навоий ўз асарларида форс ва араб тили лексик бирликлари билан бирга, ўзбек тилида мавжуд бўлган *яшил, сариғ, оқ, қизил, қора, кўк, алоча, кўкбўз, чарда, қирмиз, қонлиғ, кўк* сингари лексемаларни ҳам фаол қўллаган.

Шоирнинг луғат захирасидаги неча минглаб сўзлар доирасида предмет тушунчали лексемалар, шаксиз, етакчи ўринни эгаллайди. Белгилар эса миқдор жиҳатдан кейинги ўринда. Белгининг семантик структураси хилма-хил бўлиб, улар орасида ранг ифодаловчи луғавий бирликлар сон жиҳатдан оз бўлса-да, бу лексик бирликларнинг семантик имкониятлари ва тасвирий хусусиятлари бекиёс.

Навоий асарлари луғатини лексик-семантик пардигмалар асосида тадқиқ этиш лексик бирликларнинг семантик тараққиётини ёритишда жуда муҳим ҳисобланади. Зеро, парадигматик муносабат муайян белги асосида хотирада боғланиб турувчи хилма-хил муносабатларни ўз ичига олади. Бу муносабатни чуқур ўрганиш эса тил эгаларининг хотирасида муҳрланган оламнинг лисоний манзарасини тўғри ёритишда катта аҳамиятга эга.

Лексик-семантик сатҳда ҳам парадигма ҳосил қилувчи белги сифатида маъно, бир-

¹ Ўша асар. 314-б.

² Турсунов У., Ўринбоев Б., Алиев А. Ўзбек адабий тили тарихи. – Т.: “Ўқитувчи”, 1995. 170–171-б.

³ Шухардт Г. Вещи и слова // Избранные статьи по языкознанию. – М., 1950.

лаштирувчи сема олинади ва лексемаларнинг семик мундарижасини ташкил этган қайси семанинг бирлаштирувчилик (парадигма тузувчилик) вазифасига кўра турли парадигмалар ҳосил бўлиши таъкидланади¹. Қуйида таҳлил этилаётган ранг-тус сифатлари ҳам “муайян ранг” умумлаштирувчи семасига кўра, маълум парадигмаларни ҳосил қилиш имкониятига эга.

Луғатда келтирилган ранг-тус лексемалари *оқ, сариқ, қизил, яшил, кўк, сапсар, кулранг, ола-була, қора* сингари бир қатор ‘ранг’ парадигмаларини ҳосил қилади. Бу лексемалар муайян ранг архисемаси асосида гуруҳланади. ‘Қизил ранг’ 31 та, ‘оқ ранг’ 10 та, ‘сариқ ранг’ 14 та, ‘яшил ранг’ 10 та, ‘кўк ранг’ 11 та, ‘қора ранг’ 16 та, ‘чипор (ола-була) ранг’ 6 та, ‘сапсар’ ранг 5 та лексемадан таркиб топган парадигматик муносабатлар кўринишида намоён бўлади. Яъни қуйидагича:

Қизил ранг` семемали лексемалар: *арғавонгун, арғавоний, аҳмар, бақам, гулранг, гулфом, гулгун, гулгуна, гулгунпўш, гулгаз, гул-гул, гулнор, гулнорий, ёқутий, ёқутифом, лаъл, лаългун, лаълфом, лолавор, ол, оташин, руммоний, сурх, хуний, шафақваши, шафақгун, шингарф, шингарфий, қирмиз, қонлиг, хумро;*

Оқ ранг` семемали лексемалар: *абяз, баёз, байзо, байзогун, кофур, кофургун, кофурий, кофуркирдор, сафид, саҳаргун;*

Сариқ ранг` семемали лексемалар: *асфар, зарваши, зард, зарпайкар, заррина ранг, заъфароний, коҳий, лемуи, норанж, норанжий, сандарус, сафро, хазоний, қаҳрабоваш;*

Яшил ранг` семемали лексемалар: *ахзарваши, ахзаргун, ахзарий, зумрад, зангор, зумурадгун, сабзагун, сабзо, хазро, тўтагий;*

Кўк ранг` семемали лексемалар: *азрак, кўкбўз, ложувард, ложувардий, мийно, мовий, нил, нилранг, нилий, нилуфарий, обгун;*

Қора ранг` семемали лексемалар: *адҳам, зулматфишон, зулмоний, мушк, мушкфом, об-*

нус, савод, сиёҳ, сияҳтоб, сияҳфом, тийра, шабгун, шабранг, қора, қийр, қийргун;

Сапсар ранг` семемали лексемалар: *бинафи, бинафша, бинафшфом, нофармон, савсани;*

Аралаш ранг` семемали лексемалар: *аблақ, абраши, алоча, арқам, палангий, песа.*

‘Чипор’ ёки ‘аралаш’ семемаси билан бирлашувчи сифатлар бирдан ортиқ ранг аралашмасини билдирувчи сифатлардир. Бундай сифатлар таркибида нечта ранг ифодаси бўлса, шулар ёнма-ён, бир юзада галмагал қўлланганлигини ифода этади. Бу *аблақ* ва *абраши*² арабизмларининг луғавий маъноси изоҳига ҳам тааллуқли: *аблақ* – ола-була, оқ-қора тус (1); ола пўстин (2); жунлари ола йўлли от, зебра (3); замона аблақи *маж.* кеча-кундуз (4); *абраши* – қизил ола ёки қора ола тус (1); шу хилдаги от (2); *кўк абраши* – жуни кўк холдор от.

Айрим ранг-тус сифатлари маълум нарсага хос рангни ифодалайди. Бундай сифатларнинг қандай ранг билдириши сўз ўзагидан англашилиб туради. Масалан, *бинафи, бинафша, бинафшфом, нофармон, савсани* каби лексик birlikлар ‘сапсар’ тушунчаси орқали бир парадигма ҳосил қилади.

Алишер Навоий ижодида камёб ранг-тус сифатларини ҳам учратиш мумкин. Ана шундай сифатлардан бири ‘кулранг’ маъносини ифодаловчи биргина *хокистарий* лексемасидир.

Юқорида келтирилган сифатлар муайян ранг семемасини ифодалашига кўра бир парадигма ҳосил қилса ҳам, лекин парадигма аъзоларининг ҳар қайсиси интеграл семага эга бўлади. Масалан, *арғавонгун* – қизил, *ёқутий* – қип-қизил, *лолавор* – лоладай қизил, *оташин* – ўтдай қизил, *руммоний* – анор ранг, *шингарфий* – қизғини. Ушбу ранглар қизилликнинг турли хил кўринишлари ва даражасини ифодалайди.

Қуйидаги сифатлар ҳам фарқловчи семаси билан қора рангининг турли оттенкаларини

¹ Нурмонов А. Танланган асарлар. III жилд. – Т.: “Академнашр”, 2012. 100-б.

² Навоий асарлари луғати. – Т.: Ф.Фулом, 1972. 23, 25-б.

юзага чиқаради: *адҳам* – қора, *зулмоний* – қоп-қора, *мушк* – тим қора, *шабгун* – қоп-қора, *қийргун* – қора тусли, *обнус* – қора тусли. Шоир оқ ранг маъносида эса қуйидаги лексик бирликларни қўллаган: *абяз* – оқ, *байзо* – ўта оқ, *байзогун* – оқ рангли, *ялтироқ*; *бўз* – кул-рангга мойил, *кофурий* – оқ рангли.

Навоий асарларида ранг-тус сифатларининг тузилишига кўра туб, содда ясама ва қўшма шакллари ҳам учрайди: *ол*, *мовий*, *сурх*, *аблақ*; *руммоний*, *сабзагун*, *лолавор*, *кофургун*; *нилранг*, *гулнор*, *зарпайкар*, *заррина ранг*, *гулранг* каби. Масалан:

Кўнглакинг барги гулу устида гул ранг йилак,

Гул киби жисминг уза уйлаки, гулгун кўнглак. (ҒС)

Ушбу байт мисолида айтиш мумкинки, Навоий шеъриятида *ранг*¹, *тус* аффиксоиди билан ясалган ранг билдирувчи қўшма сифатларнинг маъноси аниқланмиш орқали англашилиб туради. Бундан ташқари, ўзак морфеманинг семантик структурасида ҳам муайян ранг семаси ҳам мавжуд бўлади.

Ҳар бир парадигма аъзоси икки хил белгининг бирлигидан иборат бўлади. Уларнинг биринчиси бирлаштирувчи (интеграл) белги бўлиб, бу парадигма ҳосил қилувчи белги саналади. Бошқа белгилар бир парадигмага бирлашган аъзоларни ўзаро фарқлаш учун хизмат қилади. Улар фарқловчи белгилар ҳисобланади. Кўринадики, ҳар бир лисоний бирлик бирлаштирувчи ва фарқловчи белгилардан ташкил топади². Парадигма аъзоларининг бу каби белгиларини қуйида *гул↔қизил* интеграл белгили лексемалар мисолида ҳам кўришимиз мумкин. Навоий назмий асарларида ранг тушунчасини ифодалаш учун жуда кўп ўринларда гул сўзига

мурожаат қилар экан, шоир бу сўзнинг хилма-хил шакллари яратади: *гулгун* (*гулранг*, *пуштиранг*), *гулнорий* (*қизил рангли*, *анор гули рангли*), *гулфом* (*гулранг*, *қизил*), *гулгуна* (*қизил*), *гулгаз* (*кўкимтир товланадиган қизил*), *гулгунпўш* (*қип-қизил*), *гулгул* (*чаман-чаман*, *қип-қизил*) ва ҳоказо. Уларнинг ҳар бири қизил рангининг турли оттенкаларини ифодалайди. Масалан:

Дам-бадам ичмас эрсанг гулгун май,
*Не учун оразинг ўлмиш гулгул. (ҒК)*³

Байтда *гулгул* сўзининг қўлланиши тасодифий эмас. Шоир матнда жуфтлик тушунчасини ифодалаш учун айнан *гул* сўзининг такроридан фойдаланган: маъшуканинг икки юзи ҳам гулгун майдан – ишқдан лов-лов ёнмоқда. Байтда *гулгул* сўзи ранг тушунчасини ифодалаш учун эмас, балки маъшуқа юзларини бир жуфт гулга қиёслаш учун қўлланган. Чунки *гулгул* сўзи *қизил* тушунчаси билан гўзал юзига эталон бўлолмайди.

Алишер Навоий асарлари луғатида ранг-тус аффиксларининг диахрон шакллари ҳам учрайди. Бу аффикслар ўзаро парадигматик муносабатга киришади. Тарихан *-ий*, *-и*, *-фом*, *-ваш*, *-вор*, *-гун*, *-тоб* сингари форсча ва арабча аффикслар ранг-тус ифодаловчи лексемалар деривациясида фаол иштирок этганлигини кўриш мумкин. Улар луғатда ранг аффиксоиди сифатида изоҳланган. “Бу аффикслар ўзакдан англашилган предметга *қиёсланувчи ранг* ифодасини ҳосил қилади. Жумладан, *-ваш*, *-гун* аффикслари ўзакдан англашилган предмет рангига қиёсланган ранг-тусни билдиради”⁴. Юқорида қайд этилган қўшимчаларнинг аксарияти ана шундай хусусиятга эга. Масалан: *гулгун* – *пуштиранг*, *ахзарий* – *яшил ранг*, *лемуйи* – *сариг*, *сияҳфом* – *қора тусли*, *шафақваш* – *шафақдай қизил*, *лолавор* – *лоладай қизил*, *сияҳтоб* – *қорамтир*. Ушбу деривацияда *-ий*, *-ваш*, *-гун* аффикслари серунум ясовчилар ҳисобланади.

¹ Ранг сўзи воситасида отлардан ранг-тус билдирувчи сифатлар ясалади. Ранг сўзи жуфт сўзлар компонентлигида ҳам келиши мумкин. Ранг сўзидан турли аффикслар ёрдамида сифатлар ҳам ясалади: *рангли*, *рангсиз*, *рангдор* каби. Бу ҳақда қаранг: Содиқова М. Ҳозирги ўзбек тилида сифат. – Т.: “Фан”, 1974. 88–89-б.

² Нурмонов А. Танланган асарлар. III жилд. – Т.: “Академнашр”, 2012. 102-б.

³ Алишер Навоий. Хазойину-л-маоний. IV т. Фаво-йиду-л-кибар. – Т.: “Фан”, 1963.

⁴ Абдурахмонов Ғ., Рустамов А. Навоий тилининг грамматик хусусиятлари. – Т.: “Фан”, 1984. 86-б.

Навоий асарлари луғатида рангни мажозий маънода ифодаловчи айрим сўзларни ҳам учратиш мумкин. Масалан, *гулнор*, *кофур*, *мушк*, *норанж*¹ ва ҳоказо. Мушк сўзи сифат ясовчи *-ин* аффикси билан қуйидаги сўз бирикмалари таркибида қўлланади: *мушкин рақам* – қора ёзув, қора сиёҳ билан ёзиш; *мушкин саҳоб* – қора булут; *мушкин ҳилол* маж. – тим қора ғажак, қора қош.

Мушкин сўзининг туркий тилдаги эквиваленти бўлган *қора* сифатини Навоий *қаро* ёки *қора* шаклида қўллайди. *Қора* лексемаси бошқа ранг билдирувчи сифатларга нисбатан кўп маънолилиги ҳамда қўлланиш частотасига кўра ажралиб туради. Алишер Навоий матнда *қаро* сифатини денотатив ва коннотатив маъноларда ҳам қўллаган: *қаро кўз*, *қаро тош*, *қаро наргис*, *қаро туфроғ*, *қаро босмоқ*, *қаро киймоқ*, *рўзгор қаро айламак*, *юзга қаро тиламак*, *қаро бало* (*ёпирилиб келган офат*), *қаро жон* (*қийналган жон*), *қаро кун*, *қаро оғриқ* (*қорайиш касали*), *қаро пул*, *қаро қайғу*, *ахтар қаро* (*бахтсизлик*), *бағри-қаро* (*қуш*). Қуйидаги байтда эса *қора* сўзи вазн талаби билан *қоро* шаклида қўлланган:

*Қоши ёсинму дейин, кўзи қоросинму дейин,
Кўнглума ҳар бирининг дарду балосинму
дейин?* (НШ)²

“Ғаройибу-с-сиғар” девонидан ўрин олган мана бу мисолда эса шоир *қора* сифатини шундай маҳорат билан қўллайдики, натижада, иккинчи мисрадаги содда гап компонентлари *қора* лексемали учта фразема кўринишини олган. Чунончи:

*Қилди овора мени хастани овора кўнгул,
Хонумонимни қаро қилди юзи қора кўнгул.* (FC)

Келтирилган мисолда *хонумонимни қаро қилди*, *юзи қора*, *қора кўнгул* иборалари *қаро* ва *қора* сўзлари ёрдамида шаклланган. Биламизки, *қора* ва *қаро* сўзларининг маъноларида деярли фарқ йўқ. Бу ўринда вазн талаби

асосида бир сўзнинг турли фонетик вариантлари қўлланган. Шундай бўлса-да, *қорага* нисбатан *қаро* лексемасида ушбу ранг оттенкаси ортиқроқ. *Қаро* лексемаси стилистик бўёқ ифода этишда ўз инвариантидан услубий устунликка эга. “Инвариант тилга, вариантлар эса унинг воқеланиши сифатида нутққа хосдир. Ҳар иккиси ўзига ўхшаш бошқа бирликлар билан, яъни инвариант бошқа инвариантлар билан, вариантлар бошқа вариантлар билан парадигма ҳосил қилиши ҳам мумкин”³. Масалан, *қора* лексемаси *бинафш*, *қизил* лексемалари билан бир парадигма аъзосига айланиши мумкин. Ҳазалларда ранг номларининг радиф сифатида қўлланишида ушбу жиҳатлар кўзга ташланади. Яъни:

*Ҳилъатин айлабмудур ул ишҳи сийминбар қаро,
Тун саводи бирла кийгандек маҳи анвар қаро.* (FC)

*Қилгали кийган либосин ул бути зебо бинафш,
Ваҳки, ёқмас хотиримга ҳеч ранг илло бинафш.* (FC)

*Қилгали хилъатин ул сарви гул андом қизил,
Қилди қон тўкмак ила даҳрни гулфом қизил.* (FC)

Кўринадик, ранглар ‘бир хил ранг’ семаси доирасида эмас, балки ‘турфа ранг’ семаси доирасида ҳам бир парадигмага бирлашиши мумкин. Улар интеграл белгиси асосида парадигма аъзоларига айланади. ‘Ранг’ семаси ушбу лексемаларнинг семик иерархиясида архисема сифатида намоён бўлади. Шунингдек, улар ‘қизил ранг’, ‘қора ранг’, ‘бинафш ранг’ каби дифференциал белгиси асосида фарқланади.

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, Алишер Навоий шеъриятида қўлланган луғавий бирликларни парадигматик муносабатлар асосида тадқиқ этиш, мавзулаштириш бу бирликларнинг лисоний ва бадиий хусусиятларини атрофлича ўрганишда муҳим аҳамиятга эга. Зеро, бир семантик парадигма остида бирлашувчи лексемаларнинг умумий ва хусусий жиҳатлари, ўхшаш ва фарқли томонлари оппозиция аъзолари ўртасидаги муно-

¹ Навоий асарлари луғати. – Т.: Ғ.Ғулом. 1972. 166, 319, 433, 468-б.

² Алишер Навоий. Хазойину-л-маоний/ Наводиру-ш-шабоб. – Т., 1989.

³ Нурмонов А. Танланган асарлар. III жилд. – Т.: “Академнашр”, 2012. 102-б.

сабатлар кўринишида намоён бўлади. Кола-
верса, буюк шоирнинг луғат бойлигини му-
айян мавзу доирасида ўрганиш семеманинг

семик табиатини диахрон аспектда тадқиқ
этиш имконини ҳам беради.

ДАШТИ ҚИПЧОҚДА ЯРАТИЛГАН ЛОТИНЧА-ФОРСЧА ВА ҚУМАНЧА ЛУҒАТ

ЖАФАРОВ БОТИР

Катта илмий ходим-изланувчи, НамДУ

Аннотация. Ушбу мақолада қадимий туркий луғатлардан бири Кодекс Куманикус ва унинг туркий-шуносликда тутган ўрни ҳамда аҳамияти, қўлёзманнинг таркиби ва мазмунини ҳамда унинг жаҳон олимлари томонидан ўрганилиши ҳақида фикр юритилган.

Таянч сўз ва иборалар: қўлёзма, луғат, итальян, олмон, Шарқ, Кодекс Куманикус, қипчоқ, шева.

Аннотация. В этой статье написано о древнетюркском памятнике Кодекс Куманикус, его роли и значении в тюркологии. Кроме того, написано об изучении древнетюркской рукописи Кодекс Куманикус мировыми учеными.

Опорные слова и выражения: рукопись, словарь, итальянский, немецкий, Восток, Кодекс Куманикус, кипчак, диалект.

Summary. This paper enlightens the ancient Turkic monument of “Codex Cumanicus”; its role and significance in the field of Turkic studies. And here is given the analyses of the content, meanings and the works of other scholars on this manuscript.

Keywords and expressions: manuscript, dictionary, Italian, German, the East (Orient), “Codex Cumanicus”, Kipchak, dialect.

Мамлакатимиз мустақилликка эришганидан сўнг аждодларимиз қолдирган бой маданий меросни ўрганиш, уни келажак авлодларга етказиш бугунги кундаги олимлар ва уларнинг ворислари олдидаги муҳим масала бўлиб қолмоқда. Зеро, ҳар бир халқнинг бугунги тараққиёти ва эртанги куни унинг маданий мероси ҳамда аждодлари қолдирган анъаналари ва қадриятлари асосида мустаҳкамланади.

Маълумки, мустабид тузум даврида қанчадан-қанча маданий ва маънавий ёдгорликларимиз оёқ ости бўлди. Не-не олиму фузалоларимиз қатағон қурбонларига айланишди. Уларнинг бебаҳо қўлёзмаларига ўт қўйилди ва яна қанча асарлари бизга бошқача талқинларда етказилди. Биз мустақиллигимиз шарофати билан ўз қадриятларимизни қайта тиклашга, уларнинг тўғри талқинларини билишга мушарраф бўлдик. Шу ўринда Юртбошимизнинг ушбу фикрларини келтириш ўринли: “Дунёдаги зўравон ва тажовузкор кучлар қайси бир халқ ёки мамлакатни ўзига тобе қилиб, бўйсундирмоқчи, унинг бой-

ликларини эгалламоқчи бўлса, авваламбор, уни қуролсизлантиришга, яъни энг буюк бойлиги бўлмиш миллий қадриятлари, тарихи ва маънавиятидан жудо қилишга уринади”¹.

Шунинг учун ҳам ҳар бир халқ ўз тарихини, миллий-маънавий меросини жиддий ўрганиши, улардаги бой маданий-маърифий ҳамда бадиий эстетик имкониятлардан юрт равнақи йўлида, юртдошларини юксак маънавиятли шахслар қилиб тарбиялашда фойдаланмоғи жоиз. Юртбошимиз “Ўз тарихини билмайдиган, кечаги кунини унутган миллатнинг келажаги йўқ”², – деб бежиз таъкидламаганлар. Тарих саҳнасида бунёдга келган бир қатор ёзма обидалар барча туркий халқлар учун муштараклиги билан ажралиб туради. Улар туркий халқлар адабиётларининг кейинги босқичларидаги тараққиёт учун

¹ И. А. Каримов. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т.: “Маънавият”, 2008. 9-б.

² Ўша асар. 4-б.

